

וארא: ושמי ה'

בפסוקים הראשונים של פרשת וארא מתואר שוני מהותי בין ההתגלות האלקית בימי האבות לבין ההתגלות למשה ולבני ישראל במצרים. "וארא אל אברהם, אל יצחק ואל יעקב בא-ל שדי, ושמי ה' (הו"ה) לא נודעתי להם". בפרשת שמות, בשבוע שעבר, ביארנו ששם הו"ה הוא 'שם פרטי' של אלקי ישראל. השינוי בהנהגה הנובע מן השינוי בשם מורה על התקרבות של הקב"ה לעמו. משל לאדם חשוב המבקש להתיידד ולקרב מישהו מן הסובבים אותו, ומבקש ממנו שיחדל מלפנות אליו בתואריו, "מר פלוני" או "כבוד הרב", אלא יפנה אליו בשמו הפרטי.

ניתן להצביע על כך שההבחנה בין שמות ההתגלות כרוכה גם בשוני בפעולות. שם א-ל שדי שבו התגלה לאבות, הוא השם שבו קיים את בריתו לתת להם את ארץ כנען, וגם שמע את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם, וזכר את בריתו. הברית קשורה במושג 'א-ל שדי'. בעקבות הופעת שם הו"ה, לא נזכרת עוד הברית, אלא נאמרות לשונות של גאולה: "לכן אמור לבני ישראל אני ה', והוצאתי ... והצילתי ... וגאלתי ... ולקחתי ... והבאתי". כלומר, הקב"ה פונה לשועת בני ישראל ופועל להצילם במלוא הכח, כדמות אב השומע את זעקת בנו או איש השומע קריאת ידידו – בלי חשבון וכלי שיקולי הדדיות שקיימים במסגרת הברית. ה"ברית" שעם האבות, היא ענין רשמי יותר. זו התחייבות דו-צדדית שהקב"ה מצפה מן האבות לעמוד בה, כדי שאף הוא יקיים את חלקו. האבות מקיימים את חלקם בעמידתם בנסיונות, בהקמת מזבחות, בהפצת שם ה' בעולם, והקב"ה מבטיח להם את הארץ ואת הזרע. כך נוהג הקב"ה עם אברהם בברית מילה, בברית בין הבתרים ובנסיון העקדה. באופן דומה פונה יעקב אל הקב"ה בצאתו מן הארץ ומנסח הסכם דו-צדדי: 'אם יהיה אלקים עמדי, 'ושמרני בדרך', 'ושבתי בשלום', או אז: 'והיה ה' לי לאלקים'. האוירה השוררת בספר בראשית היא בדרך כלל אוירה של התקשרות מחייבת בין האל בורא העולם, שוכן מרומים, לבין האבות אשר בארץ. לעומת זאת, הפסוקים בתחילת פרשת וארא מצביעים על הופעת ממד של אינטימיות, קשר בלתי מותנה, שמסביר את ההענות המיידית והמהירה של הקב"ה לשועת בני ישראל בלי התחשבות בכללים שנוסחו בבריתות עם האבות. וכלי להשלים את חשבון ארבע מאות השנים שהופיע בברית בין הבתרים. חשוב לשים לב שבתוך לשונות הגאולה, הלשון "ולקחתי אתכם לי לעם", מכילה לא רק את ההצלה ממצרים, אלא את אופי ההתקשרות החדשה עם ה': "והייתי לכם לאלקים, וידעתם כי אני ה' אלקיכם, המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים".

ה"לקחתי אתכם" מתאים ל"והייתי לכם" – ניסוח של קשר קרוב בין ישראל לקב"ה. כאשר יעקב אבינו מתרשם, בעקבות חלום הסולם בבית אל, שהוא עומד במקום קדוש, הוא אומר: "אין זה כי אם בית אלקים, וזה שער השמים". דהיינו, השמים למעלה, לאלקים, והאדם למטה בארץ, במורד הסולם. 'בית אלקים' הוא המקום שממנו ניתן לעלות אל האלקים, מקום מצג רגלי הסולם. כנגד זה, תכליתו של ספר שמות היא להקים את בית ה'. בית ה' אינו המקום שממנו עולים אל ה', אלא אדרבה, המקום שבו משרה הקב"ה שכינתו בתחתונים, הבית אשר איווה הקב"ה מכוון לשבתו, ולכן: 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'.

השינוי של התודעה מתודעה של אלקים בשמים ואדם על הארץ, לתודעה של "ושכנתי בתוכם", הוא המהלך העיקרי שמכונן ספר שמות. בתחילה אצל משה רבנו, ובסופו של תהליך גם אצל עם ישראל כולו. המעיין בפרשת התגלות ה' מן הסנה למשה רואה, שלמרות שהקב"ה מציג עצמו לפני משה בשמו הפרטי, "אני ה'", משה אינו מסוגל לפנות עדיין אל ה' בשם הפרטי, באופן "פמיליארי" וקרוב, והוא ממשיך בכל משך המעמד לפנות אל הקב"ה בכינויים יוצרי ריחוק, דיסטנס. הוא פונה בדבריו אל "האלקים" או אל "א-דני", ואף לא פעם אחת אל ה'. במהלך שנות הנהגתו יעבור משה תהליך של התקרבות עד שיגיע למעמד של בן בית אצל הקב"ה: "פה אל פה אדבר בו", שכן "בכל ביתי נאמן הוא".

הדברים האמורים כאן אינם נשארים במימד של פרשנות התורה בלבד או השגות פילוסופיות גבוהות. הם הפכו להיות נחלת כל עם ישראל. הנהגתו של משה רבנו לא נועדה להכשיר נביאים וחסידים, אלא נועדה להכשיר את כל העם להפגש עם ה' ולהתדבק בו. מי שהרגילו את העם כולו לפנות בלשון נוכח אל ה', כדבר איש אל רעהו פנים אל פנים, הם אנשי כנסת הגדולה שהנחילו לעם את סידור התפילה וקבעו את נוסח הברכות והתפילות. הקביעה של מטבע ברכות ותפילות בנוסח של דיבור אל הנוכח: "ברוך אתה ה'", "אתה חונן לאדם דעת", השגירה את הלשון, ובעקבות זאת גם את המחשבה והלב, שקיימת אפשרות לפנות אל הקב"ה כדיבור ישיר וכלי עודף גינוני מלכות היוצרים חיץ בין העם לאלקיו ובין האדם לרבנו של עולם. אמנם, ישנם מקומות ומצבים שבהם ישנה גם התייחסות להופעותיו של האחרות של בורא עולם. כך לדוגמה, בבית הכנסת, נדרשת

עמידה בכבוד ראש, והניסוח הוא "בבית אלקים נהלך ברגש". בית הכנסת הוא גם בבחינת 'בית אלקים', ולא רק 'בית ה', וככזה, יש לנהוג בו במידת הכבוד. גם בברכה עצמה יש מעבר מהדיבור הנוכח אל ה', לדיבור בנסתר על "אלקינו מלך העולם", "אשר קדשנו במצוותיו וצווננו", וכן בנוסחאות תפילה אחרות כדוגמת "הוא אלקינו". אולם אי אפשר להפריז בחשיבות העובדה שבשיח היומיומי של הברכה והתפילה, הפניה הראשונית לקב"ה היא בשמו הפרטי ובצורת הנוכח היחיד – "אתה ה'" ! צורת פניה שנאסרה כלפי אביו ורבו בשר ודם. קרוב ה' לכל קוראיו יותר מאשר קירבתם לאביהם ולרבים, ולכן אפשר להשיל חלק מגינוני הכבוד הנהוגים כלפי בני אדם נכבדים כאשר פונים אל ה'.

השיח הפשוט והטבעי של היהודי התמים עם הקדוש ברוך הוא, מועבר לעם בתחילת ספר שמות, כאשר משה מסביר לעם "מה שמו", ונמשך לאורך הדורות, כאשר השם שבו נתוודע ה' לעמו במצרים, שם הוי"ה, הפך להיות השם העיקרי שבו פונים עם בני ישראל אל אלהיהם.